

RECENZE — REFERÁTY

Helena Lehečková: Úvod do ugrofinistiky. SPN, Praha 1983, 118 str.

Mladá fištinářka, odborná asistentka filozofické fakulty Karlovy univerzity dr. Helena Lehečková, CSc., vydala naše první skripta Úvod do ugrofinistiky. Její vymezení ugrofinistiky jako vědy, která zkoumá ugrofinské jazyky a jejich historický vývoj, je tradiční a navazuje na dosavadní názory pražské ugrofinistické školy Skaličkovy. Liší se např. od koncepce ugrofinistiky, již zastáváme v našem Kabinetu balkanistiky a hungaristiky na filozofické fakultě UJEP v Brně, kde chápeme ugrofinistiku jako vědu zkoumající jazyk, dějiny, literaturu i národopis ugrofinských národů, což je bližší světovému trendu, uplatňujícímu se např. na světových ugrofinistických kongresech, kam pronikla kromě jazykovědy již také literární věda a národopis, dosud však nikoli věda historická.

Každý badatel má však právo na své pojetí a třeba přiznat, že pražská obecně jazykovědná škola Skaličková vykonala dosud u nás na poli ugrofinistiky nejvíce plodné práce, a důkazem jsou i tato skripta nejmladší příslušnice této školy. Zachycují v třinácti dále členěných kapitolách vymezení ugrofinistiky, genetickou a typologickou jazykovou příbuznost ugrofinských jazyků, pravlast uralských národů, základní charakteristiku a popis jednotlivých uralských jazyků i bližší přehled základních tendencí jejich fonologického i morfologického vývoje, charakteristiku slovní zásoby i syntaxe a podávají také přehled vývoje a současného stavu ugrofinistiky se zvláštním zřetelem k Finsku, Maďarsku a Československu. Skripta přehledně zachycují i hlavní ugrofinistickou literaturu a seznamují čtenáře i se základní finskou a maďarskou ugrofinistickou terminologií.

Skripta jsou přehledně členěna, promyšleně koncipována a dávají dobrý přehled ugrofinské problematiky. I když třeba souhlasit s autorčiným tvrzením, že příbuznost uralských národů se zakládá především na příbuznosti jazykové, nelze přece jen chápat ostatní vědní odvětví pouze jako jakési pomocné vědy jazykovědné, přinášející nové podněty a informace pro jazykovědu. Ugrofinistika se stává stále více komplexní vědou, studující nejen jazyk, ale i dějiny, literaturu, národopis ugrofinských národů, a své místo tu mají, jak správně podotýká autorka, i archeologie a antropologie. K jejímu vymezení ugrofinistiky lze snad ještě podotknout, že vedle hlediska úzce uralistického, počítajícího kromě ugrofinských jenom s jazyky samojedskými, třeba v ugrofinistice využívat jako širší pole i hledisko uraloaltaistické. Nejnovější bádání dává vývoj ugrofinských jazyků do velmi širokých souvislostí, a tak se nelze divit, že se hovoří rovněž o indouralisticce či o ještě širší teorii nostratické anebo dokonce o tzv. „denefinistice“ (Finnodennean, denefinisch), vyplývající z uznání souvislosti uraloaltajských jazyků s širšími jazykovými souvislostmi Euroasie a Ameriky. Souvislosti paleoasijské či paleosibiřské jsou dnes již běžně uznávány, genetická souvislost s východoasijskými jazyky je v ugrofinistice ovšem dosud nepotvrzenou pracovní hypotézou.

Je přirozené a správné, že autorka se při svém výkladu genetické jazykové příbuznosti

v učebním skriptu přidružuje badatelsky pevně potvrzených hledisek; její rodokmen uralských jazyků vychází z úzké vývojové souvislosti ugrofinských a samojedských jazyků. K časovému vymezení jednotlivých etap vývoje ugrofinských jazyků, v němž se autorka opírá o M. Korhonena, by ovšem bylo možno mít řadu zpřesňujících připomínek, neboť celá řada známých jazykovědců (Décsy, Hajdú aj.) toto časové vymezení nesdílí.

V rámci výkladu typologické jazykové příbuznosti vychází autorka ze Skaličkova určení pěti základních typů; za přínosný třeba pokládat její pokus charakterizovat jednotlivé typy na základě srovnání češtiny a finštiny. Její typologickou charakteristiku uralských jazyků, vycházející rovněž z prací Vladimíra Skaličky, by bylo možno obohatit o některá hlediska, která uplatnili Péter Hajdú a Péter Domokos v syntéze *Urali nyelv-rokonaink (Naši uralští příbuzní)*, Budapest 1978, na základě již známých teorií, např. fonologie rozlišovacích znaků (Jakobson, Halle aj.), Greenbergovy kvantitativní typologie, rozvíjející starší objevy Sapirovy, atd. Hajdú a Domokos (l. c., 126—139) podávají nový typologický přehled uralských jazyků o dvaceti bodech, kde srovnávají palatalizaci, znělé explozivní, afrikáty, kvantitu, diftongy, vokální harmonii, Umlaut, Ablaut, změnu stupně, duál, vícefunkční tvary, genitiv, vnější a vnitřní sufixy místa, vztah osobních přivlastňovacích přípon a předložkových pádů, préteritum, infinitiv, podmětne a předmětne časování, pasívum, konverzi, záporná pomocná slovesa a tendence větného slovosledu SOP a ŠPO (*Věta Pista ujsdgot olvas* v maďarštině či *Matti lukee kirjaa* ve finštině).

Poněkud příliš stručně pojednala autorka o široce diskutované otázce ugrofinské pravlasti, kde kromě jí zmíněných badatelů (M. A. Castrén, Torsten Aminoff, Péter Hajdú, T. Itkonen) by bylo možné poukázat i na některé zajímavé koncepce sovětské (V. N. Černecov, A. Ch. Chalikov) či maďarské a jiné (Gyula László, Richard Indrekó atd.), podrobněji mohla být pojednána i otázka kontaktů s jinými jazykovými rodinami, kde bych připomenul alespoň otázku tzv. ugrofinského substrátu v ruštině (Wolfgang Veenker, *Die Frage des finno-ugrischen Substrats in der russischen Sprache*, Bloomington 1967), jež zajímala kdysi už našeho Josefa Dobrovského, který poukazoval na ugrofinský původ metateze likvid v ruštině. Pro slovanské výpůjčky ve finštině by bylo třeba připomenout kromě autorkou uvedené práce Angely Plögerové, *Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache*, Wiesbaden 1973, i základní syntézu Jalo Kalimy, *Slaavilaisperäinen sanastomme (Naše slovní zásoba slovanského původu)*, Helsinki 1952. Zřejmě jen nedopatřením se vloudilo do podkapitoly 5. 1. Rozšíření a statut jednotlivých jazyků tvrzení, že finština je nejrozšířenějším z uralských jazyků (str. 26). Naproti tomu uvádí autorka správně jako největší ugrofinský národ v SSSR Mordvinci; naše nepoučená veřejnost často neprávem pokládá za početně nejsilnější sovětské Ugrofíny Estonce.

Mnohem méně připomínek lze mít k autorčině jazykové charakteristice jednotlivých uralských jazyků, která prozrazuje školenou lingvistiku s velmi dobrým rozhledem po ugrofinské jazykovědné problematice. Výbornou úroveň má zejména fonologický a morfologický přehled jednotlivých ugrofinských jazyků, který je obohacen ve fonologické části tabulkami dokladujícími, které fonémy se v jednotlivých uralských jazycích vyvinuly z původního prauralského fonologického systému. Tyto tabulky zpracovala autorka na základě údajů v knize B. Collindera, *An Introduction to the Uralic Languages*, Berkeley—Los Angeles 1965. Historické hledisko Lehečkové důsledně uplatňuje i v partiích morfologických při výkladu struktury slovních kmenů, čísla, pádů atd. Ocenit třeba autorčin smysl pro jazykové souvislosti, např. když zdůrazňuje starý ablativní význam separativu v některých ugrofinských jazycích, dvojí dativně-genitivní konstrukci maďarského genitivu atd. Menší rozsah partie o syntaxi je možno omluvit opravdu nepoměrně menší pozorností, již se až dosud dostalo výzkumu syntaxe ugrofinských jazyků oproti fonologii a morfologii.

Připomínky k této části práce Heleny Lehečkové mohou mít jen drobný zpřesňující charakter. Většina mych připomínek vyplývá z nesouhlasu s časovým vymezením oddělení jednotlivých ugrofinských jazyků, jak je autorka přejímá od M. Korhonena. I když období volžsko-finské jazykové pospolitosti, které lze vymezt lety 1500 před n. l. až 400 před n. l., vykazuje mnoho nových společných morfologických rysů, nadále se prosadivších ve finštině, mordvinštině i čeremištině (genitiv na *-n*, elativ na *-sta*, inessiv na *-sna*, *-sne*, translativ na *-kse*, plurál na *-t*, společné prvky lexikální atd.), třeba předpokládat i společné volžské období (přibližně od r. 400 před n. l. do r. 600 n. l.) společné jazykové pospolitosti předků dnešních Mordvinců a Čeremišů. Je pro ně příznačná celá řada jevů (např. znakem infinitivu se stává v mordvinštině *-ms*, v čeremištině *-aš*, znakem

préterita se stává *s*, *š*, dále jsou to složené futurum v obou jazycích a společná slova), které odporují názoru o oddělení mordvinštiny a čeremištiny zároveň s jejich odtržením od rané prafinštiny (str. 39). K jinak výstižné charakteristice permských jazyků (str. 42) by bylo přece jen vhodné dodat některé příznačné skutečnosti, např. odstranění vokální harmonie a vytvoření totožného hláskového systému i některých společných rysů tvaroslovných (např. futurální význam staré ugrofinské osobní koncovky 3. os. -*so* ve spojení s přítomným kmenem) již v období permské jazykové pospolitosti (od poloviny 2. tisíciletí před n. l. do 8. stol. n. l.) a bližší vymezení rozdílů mezi zyrjanštinou a votáčtinou.

Kromě turko-tatarských jazyků (zvláště čuvašštiny) působila na votáčtinu silně i starobulharština, kdežto Zyrjané se těchto vlivů záhy zbavili, když se kolem r. 800 n. l. přestěhovali z dosahu volžsko-bulharské říše dále na sever. V jazycích Zyrjanů se uchovávají některé fonetické jevy společného permského jazyka, které ve votáčtině mizí (např. původní permské -*o*-, viz např. komi-zyrjanské *šor* „potok“ oproti votáckému *šur* „řeka“, nebo původní permské -*e*-, viz např. komi-zyrjanské *čeri* a votácké *čoryg* ve významu „ryba“, atd.). Dále je si třeba uvědomit, že zyrjanština existuje ve dvou spisovných jazycích, komi-zyrjanském a komi-permjackém, kdežto votáčtina je spisovně jednotná. Důležité jsou hláskoslovné a tvaroslovné rozdíly mezi zyrjanštinou a votáčtinou, jež svědčí o rozvinutějším mluvnickém systému votáčtiny; např. v zyrjanštině existují pouze dva způsoby, indikativ a imperativ, ve votáčtině je navíc kondicionál, v zyrjanštině není člen a také kmen prezenta není označen žádným zvláštním znakem (ve votáčtině je to znak -*šk*-), votáčtina používá běžné přechodník minulý (tvoří se znakem -*sa*), který v zyrjanštině chybí, v zyrjanštině vládne volný přízvuk se sklonem k přízvuku na první slabice, ve votáčtině spočívá přízvuk až na výjimky na poslední slabice, atd.

Velmi užitečný je autorčin přehled vývoje ugrofinistiky, kde by snad bylo možno připomenout i některé další významné zjevy 18. století (Strahlenberg, Fischer, Pallas) i úlohu maďarské ugrofinistiky 19. století, kdy zde byl mezi Pálem Hunfalvym a Armiem Vámberym vybojován důležitý vědecký zápas o ugrofinské či turko-tatarské začlenění maďarštiny. Poněkud více místa si snad zasloužila ugrofinistika sovětská (kromě Serebrennikova mohl být připomenut i Lytkin, Ariste, Majtinskaja, ze starších Bubicr aj.); k německé ugrofinistice třeba podotknout, že hlavním centrem v NSR se stává Hamburg v čele s Wolfgangem Veenkerem jako nástupcem Gyuly Décsyho a v tradičním ugrofinistickém centru v Göttingen již nepůsobí Wolfgang Schlachter (str. 107), ale jeho nástupci, hostující maďarský profesor János Gulya a István Futaky, který spolu s Wolfgangem Veenkerem rediguje časopis *Finnisch-ugrische Mitteilungen* (vychází od r. 1977), jímž by bylo třeba doplnit i seznam hlavních ugrofinistických časopisů na straně 115. V bibliografických přehledech na straně 110 by měla být uvedena i literárněvědná bibliografie ugrofinských národů od Jeně Javoriho, A Finnugor népek bibliográfiája, Budapest 1975, a mezi úvody a obecnými pracemi snad také originální uralistická chrestomatie Pétera Domokose *Uralisztikai olvasókönyv*, Budapest 1977. Rozhodně však zde měl být uveden základní spis maďarské ugrofinistiky, dílo Miklóse Zsiraiho *Finnugor rokonságunk* (Naše ugrofinské příbuzenství), Budapest 1937 (stručnější verze *A finnugorság ismertetése* vyšla v roce 1953) a nejnovější syntéza Pétera Hajdú a Pétera Domokose, *Urali nyelvrokonaink* (Naši uralští příbuzní), Budapest 1978.

Pes tyto drobné připomínky třeba ovšem uzavřít tuto recenzi zjištěním, že naše odborná veřejnost dostává ve skriptu Heleny Lehečkové Úvod do ugrofinistiky první poučený výklad této problematiky, zpracovaný na velmi dobré úrovni s hlubší znalostí ugrofinistické problematiky, výklad, který nás poprvé souhrnně seznamuje s jazykovědnou ugrofinistikou, její základní charakteristikou i fonologickým a morfologickým popisem jednotlivých ugrofinských jazyků i poučením o slovní zásobě a syntaxi a také s vývojem a současným stavem ugrofinistického bádání. Skriptum je doplněno i cenným přehledem ugrofinistické literatury, poučením o základních ugrofinistických pracovištích i mezinárodních ugrofinistických kongresech. Užitečný je i slovníček základní finské a maďarské ugrofinistické terminologie. Celkově získáváme tedy novou příručku, svědčící o dalším rozmachu ugrofinistiky v ČSSR, kde vědecký odkaz profesora Vladimíra Skaličky rozvíjí úspěšně již i naše nejmladší vědecká generace.

Richard Pražák